

aspekti narcizma

Jovan Rašković: NARCIZAM, »Univerzitetska riječ«, Nikšić, 1988.

zagorka petković

Mišljenje Kristofora Laša koji u svom delu »Narcistička kultura« navodi da savremeni kritičari pojam narcizma koriste vrlo neodređeno tako da tom pojmu ostaje malo psihološkog sadržaja, bez koga ostaje nejasna i njegova društvena dimenzija, svakako se ne može odnositi i na knjigu »Narcizam« Jovana Raškovića. U skladu sa svojim dinamskim i ontološkim opredeljenjem, Rašković pojam narcizma prilazi kao psihosocijalnom i psihopatološkom problemu. Osm naizgled heterogenih poglavlja u ovoj knjizi autor povezuje i osmišljava u jedinstveno i celovito antropološko razmatranje ovog pojma.

U proučavanju fenomena narcizma, Rašković polazi od već uspostavljenog psihoanalitičkog određenja tog pojma, uključujući kasnije i razmatranja strukturalne teorije koje u objašnjenju ovog pojma uvode i agresivnost. Dete kao jedino živo biće koje najduže ostaje zavisno i zaštićeno od okoline, u cilju ovladavanja tom okolinom služi se identifikacijom i izborom objekta. Ove dve kategorije, identifikacija i izbor objekta proizilaze iz dva, po prvobitnoj Frojdovoj teoriji, suprotna ali i prožimajuća instinkta: seksualnog instinkta i instinkta samoodržanja. To je i jedan od osnovnih modela komunikacije deteta sa svetom. Ono se razvija kroz poistovećivanje sa okolinom, što znači »biti« neko, i posesivnosti, što znači »imati«, po Fromu bitne kategorije koje određuju suštinu čovekovog bića. Narcisoidnost nastaje kada se dete umesto izbora objekta iz spoljašnjeg sveta okrene sebi, tj. kada izbor objekta postaje self. Ovim sažimanjem identifikacije i izbora objekta briše se dvojnost prvobitnih instinkata.

Sledeći dalji razvoj Frojdove teorije o narcizmu, Rašković povlači da objekt-libido i ego-libido, tj. anaklitički izbor objekta i narcistički izbor objekta nisu odvojeni. Bitan odnos deteta prema okolini je potreba da se bude voljen, odakle proizilazi da je ta ljubav narcistička kategorija.

U objašnjenju izvora narcizma, on polazi od strukture ega ukazujući na njegovu osobinu negacije i neprihvatanja realiteta. Ljudski ego nema dovoljno snage da prihvati realitet smrti ili separacije, veli Rašković, tako da je uloga narcisoidnosti vrsta zaštite ega od realnosti.

Osnova narcizma leži u separaciji deteta od majke i neprihvatanju te odvojenosti. Da bi se zaštitilo straha od nestajanja objekta, a u krajnjoj liniji od nestajanja sebe, dete uspostavlja objekte u sebi, a osnovni proizvod tog čina je biti »self i drugi«, čime se negira realnost. Sama negacija koja pripada primarnom sadržaju bazirana je na radu fantazije. Bez fantazije ego ne može da uspostavi identifikaciju, da povrati izgubljeni objekat, niti da ga sačuva. Kroz fantaziju ego se štiti od realnosti, ali fantazija omogućava i da se utvrdi realnost. Bez fantazije nema ni sublimacije ni narcisoidnosti. Fantazija je u osnovi narcisoidnih sadržaja.

Negacija i fantazija omogućavaju egu da se udalje od života ali i u isto vreme i drže u vezi sa realnošću i životom. Pošto ego ne prihvata separaciju koja je u suštini i smrt, Rašković zaključuje da bez fantazije, negacije, apstrakcije i distance, nema ni sublimacije, ni narcizma: »Narcisoidnost i sublimacija su izdanci zajedničkog ishodišta«.

Hipohondriju smatra izrazom narcističkih strahova, tj. separacionih strahova. Izvor hipohondrije je nepriznavanje ili negacija separacije, što je i oblik nepriznavanja smrti. Brige, strepnje i zabrinutost za vlastito telo utiču na stvaranje osećanja bespomoćnosti, nesposobnosti i inhibicije, a često i besa, gneva i zanosu. Posmatrano u društvenom kontekstu, hipohondrija nije bolest, već poteškoća. Težeći ka miru i sreći, jednoj vrsti homeostatičnosti, u iščekivanju i nemirima ka duševnoj praznini, hipohondar zapada u egzistencijalni vakuum, što je po egzistencijalistima osnova za neurozu. Sadržaji doživljaja hipohondrije i mazohističkih tendencija su skoro identični, što ovu kategoriju poremećaja dovodi u vezu sa agresivnošću tj. samouništenju. Hipohondar nije osoba koja se mrzi. Smisao hipohondrije je u substituciji anksioznosti. Fizička bolest se prihvata kao sredstvo koje vodi sigurnosti, čime se anksioznost transformiše. Rašković ukazuje na labavu, skoro nepostojeću vezu hipohondrije i društva, karakterističnu za stanje normalnih socijalnih relacija čije je širenje i najviši humanistički zadatak psihijatrije.

Dublja pukotina u narcističkom egu od ove koja stvara hipohondriju je rasep iz kog proizilaze svi oblici paranoidnosti. Priroda paranoidnog stanja zavisi od sloja psihičkog života u kome se strukturira poremećaj. Dublji sloj predstavlja sistematizovanu i organizovanu paranoidnost, a iz površnijeg sloja ispoljava se sumnjičavost, netolerancija i osećaj tuge. Opisivanjem paranoidnih stanja koja povezuje sa hebefrenim i katonim oblikom poremećaja, nalazeći im zajedničku osnovu u disociranim tendencijama i šizofrenoj konfuznosti, Rašković razmatra i nepatološku paranoidnost svakodnevnog života. Zbog osećaja nepoverenja i odsustva simpatije, pojedinci se osećaju ugroženim, pa zato i postaju dosadni, isteruju pravdu, ponavljaju iste stvari i čine ono što u suštini i odbija druge od njih. Blaži oblik osećaja proganjanja je kod ljudi koji žive u uverenju preteranih sopstvenih zasluga. Čak i pronalazaštvo ima paranoidnu osnovu. Jedan oblik paranoidnosti ispoljava se u tzv. sindromu zlonamernog ogovaranja. Paranoidnost posesivnog karaktera predstavlja osobe sklone ljubomori. Rašković i strah od javnog mišljenja ubraja u oblik paranoidnosti ukazujući na njegovu despotisku moć koja ugrožava identitet. Ove male paranoidnosti ustvari su normalni oblici komuniciranja civilizovanih zajednica.

Govoreći o društvenom aspektu paranoidnosti, on razmatra razizam kao ideologiju i politički sindrom za koji kaže da je forma kolektivnog egocentrizma. Osnovni mehanizam ove paranoidnosti je u tvrdnji da je rasista uvek onaj drugi, tj. protivnik kome se pripisuje paranoidnost.

I šizofrenija je posledica separacionog straha i najdublje pukotine u egu. Ističući mitsku svest karakterističnu za šizofreniju, Rašković povezuje narcisoidnost sa ovim oblikom poremećaja. Magijski principi sličnosti i dodira, osećanje bezvremenosti, prelogičko mišljenje i halucinacije predstavljaju osnovna obeležja šizofrenije. Ovi magijski principi počivaju na fantazijama. »Onaj ko uranja u sebe u velikoj je opasnosti da se susretne sa samim sobom. Šizofrenija je proces uranjanja u vlastite provalje. U ovaj mračni šizofreni proces čovek ulazi sa nejasnom svetlošću svojih vizija i fantazija«.

Zajednička osnova šizofrenije i narcizma je slom granica između sebe i predmetnog sveta. I kod narcističkih poremećaja javljaju se blaži oblici regresivnih odbrana, gubitak granica selfa, svemoć i magijsko mišljenje. Današnji psihoanalitičari smatraju, navodi K. Laš, kako je šizofrenija pre svega narcistički poremećaj. I kod narcističkog i kod šizofrenog poremećaja, narcistička majka zagađuje dete svojom emocionalno hladnom pažnjom. Često takve osobe imaju poseban položaj u porodici ili zbog posebne nadarenosti ili zbog zamene za jednog od odsutnih članova.

Ovom Raškovićevom razmatranju narcizma kroz kliničke kategorije, može se dodati i narcizam koji je u osnovi graničnih stanja, potvrđenim kliničkim istraživanjima, kao i narcizam tzv. karakternih poremećaja. »Narcizam je odbijena ljubav koja se vraća u nas kao mržnja« ističe K. Laš, smatrajući da se savremene teorije o narcizmu više bave sekundarnim narcizmom. U osnovi sekundarnog narcizma je pokušaj uklanjanja bola zbog neostvarene ljubavi. Introjekcijom se pokušava ostvarivanje odnosa u kome se traži ljubav, a time se istovremeno ukida teskoba i krivica izazvana agresijom koja je usmerena protiv frustrirajućeg objekta iz spoljašnjeg sveta. Kod graničnih slučajeva javljaju se simptomi difuznog nezadovoljstva. Zale se na nejasno nezadovoljstvo, besciljno i neplodno postojanje, osećaj praznine i depresije. Česte su oscilacije od samopoštovanja do nesposobnosti samopoštovanja. Potreba za priviđanjem uz snažne ličnosti izvire iz osećaja bezvrednosti. Nedostaje im sposobnost za tugu, izbegavanje bliskih društvenih odnosa, Rašković dalje navodi da su kod narcističkih poremećaja česte žalbe hipohondrijskog karaktera. Unutrašnju prazninu, narcis pokušava da popuni maštanjem o svemoći. Njihov osećaj depresivnosti nema oblik žalbe i krivice već nemoćnog besa. Osećaju da su poraženi od spoljasila, i zato veruju da imaju pravo da druge iskoristićavaju. Narcis može da funkcioniše i da očarava druge pseudouvidom u svoju ličnost. Obezbeđivanje drugih i nedostatak zanimanja za druge osiromašuje život narcisu, što on nadoknađuje novim borbama. On je ustvari borilac

bez protivnika. Potrebna su mu stalna divljenja i odobravanja kako bi uklonio osećaj hronične dosade. Strah od emocionalne zavisnosti čini ga površnim i nezadovoljnim, pa je u čestim traganjima za trenutnom bliskosti bez emocionalnog vezivanja. Za narcisa nisu važne stvarne vrednosti drugih jer je primarno važan odnos prema sebi i drugih prema njemu. Zato ne trpi protivnike. O drugima prosuđuje po intenzitetu njihovog obožavanja. Istina o njima i o čoveku duboko ih ranjava, pa pribegavaju skupinama koje će im se bezuslovno diviti. Narcističko zadovoljstvo koje pribavljaju za sebe nije potpuno, jer narcistička moć stoji na nelagodnosti. Potiskivanjem straha, narcis širi svoju moć uz stalnu glad za novim. Ispunjenje njihovih želja mora da dolazi od drugih, što ih pothranjuje u moći.

Ostvariti sebe od strane drugih je osnovna grada svakog narcisa. Izvori narcisoidnosti stoje u agresiji i ekspanziji, što je mnogim kritičarima narcizma promaklo, a time i veza narcističke ljubavi i savremene kulture. Obrasci savremene kulture uslovljavaju snažan strah od starosti i smrti.

Ontološko psihoanalitičkom sagledavanju fenomena smrti, Rašković pristupa kroz razmatranje pojma straha. I tom pojmu prilazi sa društveno antropološkog stanovišta. »Sve religijske inspiracije, spontani svetovi mita i celokupna organizacija sakralnog u biću, izviru iz uskog i nemerljivog prostora između života i smrti.« Mnogi konflikti u ličnosti se zasnivaju na suprotnim emocionalnim doživljajima smrti. Afektivna odvratnost prema ostacima umrlog maskira sa neiskrenim obožavanjem, što može da utiče na stvaranje prisilnih i anksioznih neuroza. Pozivajući se na Frejzera, Rašković navodi da je primitivni čovek bio iskreniji u iskazivanju svojih osećanja prema umrlom, pokazujući potpuno svoju odvratnost i strah od umrlog.

Uslov života i postojanja savremenog čoveka je savladavanje straha i potiskivanje smrti, koja predstavlja uništenje, prestanak života koji svako ljudsko biće uznemirava i plaši. Izlaz iz tog kruga nastojao se pronaći u predstavi o egzistenciji i verovanjima o životu iza smrti. Oblik razrešenja tog straha civilizovani čovek često vidi u bekstvu do patologije, u agresivnom ponašanju, koja kao mogućnost postoji u svakom čoveku. Frojdov konačni uvid u to da u životu čoveka vladaju dva odvojena, suprotna i prožimajuća instinkta, Eros i Tanatos, važan je za sagledavanje njihovih neposrednih upliva u formiranju agresivnih i humanih težnji. Ekspanzija vlastitog tela u svet je osnovna narcističke projekcije, kaže Rašković, jer čovek uvek traga za objektima koji pružaju satisfakciju. On je u tom traganju neumoran. To traganje i ponovo otkrivanje narcističkog sadržaja selfa koje Frojd naziva »bezgraničnim narcizmom«, predstavljaju razvitek ega.

Istovremeno postojanje dva suprotna instinkta, povlači za sobom i ambivalenciju, istovremeno postojanje i ljubavi i mržnje, koji se ne mogu odvajati već se sažimaju. Na tom sažimanju i fuziji ljubavi i mržnje, Erosa i Tanatosa, na strahovima koji vladaju ljudskim bićem a koji počinju razvojnim periodom separacije, Rašković i razmatra pojam narcizma u kontekstu socijalnih odnosa.

»Strast i agresija, život, ljubav i rast, odnosi i komunikacije su fundamentalnije od seksualnog uživanja«, i dalje: »Agresija je ukorenjena u cell biološki potencijal, posebno jača i raste na vatri strasti i požude.« Iz stava da je agresija u strukturi organske materije, Rašković ističe da je ona starija od instinkta, da je dublja, prostranija i vertikalnija od instinkta.

Osnovna svojstva agresivnosti kao što su rasprostranjenost, mnogostrukost ispoljavanja, slojevitost i trajnost, poslužila su Fromu za razmišljanje o ljudskoj destruktivnosti kao biološki adaptivnoj agresiji. Razlikujući benignu agresiju koja je biološki data u cilju samoodržanja, od maligne koja u destruktivnosti postaje sama sebi cilj, From se koristi pojmom narcizma za objašnjenje asocijalnog individualizma. I Rašković i Laš zameraju ovakvom shvatanju pojma narcizma zbog nesagledavanja čovekove potrebe za privrženosti drugima koja je u osnovi narcisoidnosti. Agresivnost kao najstarija biološka tvorevina, razlikuje se od životinjske zbog dimenzije strasti na kojoj se temelji iracionalna motivacija. Snaga agresije i strasti leži na moći predviđanja svojstvenoj samo ljudskom biću, pa zato ukoliko je ova moć u funkciji agresije, onda je i utoliko njena razornost i destruktivnost veća.

Povezivanjem narcizma sa agresijom i strašću da se vlada drugima, Rašković je uspeo da adekvatno sagleda i njegovu suštinsku socijalnu dimenziju. Ukazujući na ovu dimenziju, on svojom knjigom doprinosi i boljem razumevanju i definisanju narcizma upravo u kontekstu njegovog osnovnog psihičkog sadržaja i normalnog i patološkog oblika u kome se ispoljava.